

A POLITIKUS HERMAN OTTÓ

VERES LÁSZLÓ

Herman Ottó elsősorban mint sokoldalúan képzett tudós, régészeti, néprajzi és természettudományi tevékenységében korszakalkotó személyiség vált ismertté. Összetett életpályájának kevésbé ismert, kutatott oldala politikai munkássága. Életrajzi írói idealizálták politikai tevékenységét, s úgy tűnik a tudós eredményeire való ki nem mondott hivatkozással tették ezt, nem választva el a tudóst a politikustól.¹

Herman Ottó politikai tevékenységében szemlélője, átélője, egyben átfo-gója a dualizmuskori Magyarország egész történetének. Korai ifjúságának mindig élő emlékei: az 1848—49-es szabadságharc, német származásának megtagadása, az önkényuralom évei, az olasz- és a lengyel szabadságharcban való aktív részvétele, melyre végül is kiábrándulva emlékeznek: „A Como táján pedig a szabadság és a humanizmus érdekében föbelövöldöztük egymást, máshol a kancsuka jelzé a korszellem óráját.”² A kiegyezés és a hazai munkásmozgalom kezdeteinek hatása, a dualizmus hanyatlási kora és a magyarság pusztulásának rémítő gondolata nem múlhattak el nyomtalanul a társadalmi problémákra érzékenyen reagáló tudós életében, s természetes, hogy nézeteinek alakulására és politikai tevékenységére nagymértékben hatottak. Nem sorolható a dualizmuskori politikusi gárda kiemelkedő egyéniségei közé, de a politikai küzdelmek színterén sajátos színfolt megtestesítője. Mindenkor a múlt és a jelen ötvöződik egybe a tudós és a politikus személyében. Ennek pszichikai, emberi vonásai aktuál-társadalompolitikai elképzelésekben nyilvánulnak meg. A nemzet fejlődésének útját keresi nacionalizmusán, a múlt alkotó felelevenítésén és a jelen égető problémáinak aktualizálásán keresztül. Fejlődést akar, de nézetei sokszor ellentmondásosan kapcsolódnak össze. A múlt kutatása, tenniakarásának őszintesége és a jelen problémáinak saját személyével való összeegyeztet-hetetlensége sajátos megvilágítást adnak politikai munkásságának. „A legkomplexebb jellemek egyike. Egyéniségében a legparadoxabb ellentétek találkoznak és minden élességük ellenére is harmonikus egységgé olvadnak össze.”³ Sokoldalúsága a kor sokoldalú nézeteinek, irányzatainak befogadásán alapul. Ezeket sajátos övezetbe foglalta, melynek kialakításában nem a politikus, hanem a tudós *Herman Ottó*nak van nagy szerepe.

Az elbukott szabadságharc után a politikusi gárda nézeteinek kialakítása két fő irányban volt elképzelhető. A kiegyezés fenntartás nélküli elfogadása, vagy az 1848—49-es eredmények továbbvitele alapján. *Herman Ottó* élete végéig az 1849-es törvények alapján állott. Életrajzírói szerint azonban a 67-es

kiegyezés eredményeit is mindenkor szem előtt tartotta.⁴ Kétségtelen, hogy ez az elképzelés is elfogadható, de ránk maradt írásai arra engednek következtetni, hogy az 1789-es klasszikus polgári forradalom nézetei is hatottak Herman Ottóra, állásfoglalásának, szemléletének kialakításában. Maga is különbséget tett 1789 és 1849 között. A francia forradalom eredményeit és célkitűzéseit egyetemes jellegűnek, az emberiségre nézve kötelező erejűnek tartja. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc eredményeiben a magyar lelkület, szellem megnyilvánulását látja döntőnek. Vívmányai szorosan összefüggnek a speciális magyar törekvésekkel. Figyelemre méltó ebben az elképzelésben is, hogy a „szellemek”, az erkölcsi kategóriáknak fontos szerepet tulajdonít történelemszemléletében. Nem véletlen, hogy élete végén a nemzeti karakter vonásainak feltárását tűzte célul. A munkásmozgalomhoz fűződő kapcsolatában is nagy szerepet játszottak az erkölcsi kategóriák.⁵

Herman Ottó természettudományos világgépe materialista, de történelemszemlélete idealista. A biológiai törvényszerűségeket, s itt elsősorban a darwini biológiai elméletet mechanikusan alkalmazza a társadalmi mozgásokra is. A Hunyad megyei magyar falvak elrománosodásának okát pl. biológiai hasonlaltal magyarázza. Ha egy nemesebb növény elhanyagolt környezetbe kerül, akkor elszárad. A társadalmi fejlődésről vallott nézete is idealista történelemszemléletére utal. A forradalom létjogosultságát elismeri, „... mert az emberiség elnyomott részének soha sincs másképp módja, hogy a ránehezülő igazságtalan elnyomástól felszabaduljon,” de folytatja, hogy a forradalmaknak csak három formáját ismeri el: „A krisztusi forradalmat, amely az emberiséget a zsidó hit feudalizmusától mentette meg az emberszeretet jegyében; a protestantizmusnak a lelkiismeret szabadságáért vívott forradalmát és a francia forradalmat, a föld és a birtoklás feudalizmusa ellen.”⁷ A történelmi fejlődésben e három szakaszt ismeri el. Ezek egymásra épülése egy lezárt történelmi folyamat. Ezzel indokolja, hogy Magyarországon már nincs létjogosultsága a forradalmi változásoknak, mivel e három perióduson túljutott a fejlődés. A rombolva építő revolúciót a békés, csupán építő evolúciónak kell felváltani. A fejlődés tehát lezárt folyamat. Az elért eredményeket abszolutizálja *Herman Ottó*, mikor a fejlődés folyamatát végesnek fogja fel. Az evolucionista fejlődésben csupán azokat az akadályokat igyekszik felszámolni, melyek az igazi demokrácia kialakulásának útjában állnak. Demokráciájának a francia forradalom után kialakult helyzet a példaképe, mikor a nép a bonapartizmus zsarnokságának felszámolásán keresztül kezébe vette a hatalmat 1870-ben.⁸

Demokrácia és felvilágosodás sokszor megegyező fogalmak publikációiban. A szólás és a gyülekezési szabadságot még a munkásmozgalom számára is indokoltak tartja. A ráció nevében pedig kötelező érvényűnek ismeri el a vallás szabad gyakorlásának és a felekezetnélküliségnek a bevezetését.⁹ Az antiszemitizmust világos tisztánlátással bírálja *Zsidóüldözés és pszichiátria* című cikkében. Azt mondja, hogy az antiszemitizmus pusztán anyagi okokra vezethető vissza, de nacionalizmusával kerül összeütközésbe, mikor bírálja a zsidókat, hogy nem illeszkednek bele a magyar állam egészébe. Nem osztoznak az államfenntartás munkájában, amikor nem vesznek részt az őstermelésben.¹⁰

Politikai-ideológiai nézeteinek egyik legfőbb összetevője nacionalizmusa. Alapvető axióma számára az önálló, történelmi Magyarország megalkotásának

gondolata. Ez a magyar terület államhatárait tekintve az Adriától a Kárpátokig terjedt volna, államformája pedig a köztársaság. Ez a köztársaság egyesítette volna a magyarság vezetése alatt az ország összes nemzetiségét.¹¹ Nézetében ellentmondásos. Az önálló államiság megvalósítását a közjogi viszonyok bojgatása nélkül képzelte el. A Magyarországot és Ausztriát összekötő perzonáluniót mindig sérthetetlennek tartotta. Ugyanakkor elismeri minden nemzet önrendelkezési jogát, vagy önrendelkezési jogáért vívott harcát. Ennek ellenére a leghévesebben tiltakozott a magyarországi nemzetiségek mozgalma ellen. Tiltakozása csak akkor progresszív, mikor a német Schulverein törekvéseit jogtalanoknak tartja. A többi nemzetiségek önrendelkezési jogának kétségbe vonása pusztán elmaradottságukra való hivatkozással helytelen állásfoglalást tükröz.¹²

Herman Ottó ellentmondásos történelemszemlélete összhangban áll gyakorlati-politikai tevékenységével. Ez nyilvánult meg a *Kossuth Lajos*hoz és a munkásmozgalomhoz fűződő kapcsolatában egyaránt. Kossuth elsősorban a tudóst tisztelte személyében, és csak másodsorban a politikust, aki „nagy szellemi és erkölcsi hatalmat képviselt, mert neki soha semmiféle privát érdeke és személyes célja nem volt a politikában.”¹³ Herman Ottó pályafutását nagymértékben meghatározta az 1848–49-es forradalom és szabadságharc. 1848–49 és Kossuth személye elválaszthatatlan egységet jelentettek a politikus Herman Ottó számára. Kossuth és a nemzet fejlődése, Kossuth és a nacionalizmus egymást kiegészítő fogalmak. Nem véletlen, hogy Herman Ottó és Kossuth Lajos között a kiegyezést követő időszakban alakult ki kapcsolat, mikor ez egyet jelentett a kiegyezés elleni tiltakozással. *A mérges csók* c. cikkében az erdélyi falvak elrománosodási folyamatáról tájékoztatott Herman Ottó.¹⁴ Cikkének kefelenyomatát Kossuthnak is elküldte, aki személyes támogatásáról biztosította Herman Ottót: „Minden talpalatnyi térrel, melyet a magyarság elveszít, hazánk ezredéves magyar állami jellegének bizonyossága csorbul. Hazafiúi irányban ellensúlyozni a magyarelles állambomlasztó bujtogatást, feltartani a magyarságot, visszaszerezni az elvesztett tért, fejleszteni a magyar közművelődést oly önvédelem, melyet minden magyarnak támogatni kellene.”¹⁵ E tanulmány megjelenése a Kossuth és Herman Ottó között kialakuló kapcsolat kezdete volt. A kapcsolat azonban nem volt ellentmondásoktól mentes.

Kossuth Lajos őszinte elismeréssel beszélt Herman Ottó tudományos munkásságáról, de mindig élesen bírálta ellentmondásos politikai tevékenységét. 1875-ben, mikor Herman Ottó független iparpártot akart alapítani, hol „a magyar iparosok és kereskedők mint honpolgárok, kiket egy speciális érdekközösség fűz egy csomóba, sajnálatos ziláltságukból kompakt testületi súly öntudatára vezetessenek, miszerint érdekeiknek (melyek a hazának is mondhatlan fontosságú érdekei) biztosítására szervesen tömörített erővel tekintélyes állást foglaljanak a nemzet közéletében.”¹⁶ Kossuth élesen bírálta Herman Ottó antidemokratikus állásfoglalását, tervzetét. „Mert hát a ki közép osztályt mond, az felső osztályt és alsó osztályt is mond, valakit maga alá teszen, valakit maga fölébe helyez.”¹⁷ Hasonlóképpen bírálta Kossuth Herman Ottó állásfoglalását, melyet a Bosznia-hercegovinai okkupáció alkalmával tanúsított. Az 1877–78-as orosz–török háború erősen megosztotta

a magyar politikai közéletet is. Erős tiltakozó mozgalmat váltott ki a volt török területek okkupációja. E tiltakozó mozgalmakat főként az vezette, hogy a Monarchia szláv lakosságának megnövekedése csökkentheti a magyarság súlyát, szerepét a Monarchián belül, másrészt a keletkező délszláv államok vonzást gyakorolhatnak a birodalom nemzetiség lakta területeire.¹⁸ *Herman Ottó* állásfoglalását nem csupán ezek a szempontok vezérelték. Mint már Kossuthnál is tapasztalható volt a pánszláv félelem¹⁹ — és a kor politikai hangulatára egyáltalán jellemző volt —, *Herman Ottó*nál is ez dominált. Ugyanakkor erkölcsi szempontok is vezérelték, mégpedig török barátsága.²⁰ *Herman Ottó* e tiltakozó mozgalmakban betöltött vezető szerepe révén vált országos hírnevűvé. Tiltakozott a török területek bekebelezése ellen, de politikai szűklátókörűsége nyilvánult meg állásfoglalásában. Az orosz—török háborút nem úgy tekintette, mind a délszláv államok felszabadulási folyamatát.

Herman Ottó kétszer kereste fel *Kossuth Lajos* száműzetésében. Második látogatását pártpolitikai célok is vezérelték. A kiegyezés után a politikusi gárda a kormánypártban vagy a *Függetlenségi Pártban* folytathatott közéleti tevékenységet elsősorban. A párt és Kossuth személye szorosan összefüggött hatékonyságát tekintve. Így nem véletlen, hogy *Herman Ottó*, ki a 48-as eszméken nevelkedett, a *Függetlenségi Párt* tagja volt. A párt tagságának zöme arra törekedett, hogy pártjukat kormányképpé tegyék. 1893-ban a következetes függetlenségek kiváltak az anyapártból és *Herman Ottó* vezetésével megalapították az *Országos Függetlenségi Pártot*. A párt programját *Herman Ottó* dolgozta ki. Mivel a párt hatékonyságának alapvető feltétele volt *Kossuth Lajos* támogatása, ezért 1893-ban *Herman Ottó* felkereste Kossuthot, hogy ismertesse vele a pártprogramot. Kossuth nem értett egyet a pártprogrammal, s már alaptételét is kifogásolta, hogy „állunk a közjog alapján”.²¹ *Herman Ottó* e bírálat hatására Kossuth véleményét kérte, hogy folytathat-e közéleti tevékenységet. Kossuth célszerűnek látta ennek folytatását elsősorban tudományos célkitűzései megvalósítása érdekében.²²

Gyakorlati-politikai tevékenységének egyik legérdekesebb mozzanata a munkásmozgalomhoz fűződő kapcsolata volt. E kapcsolat kialakításában két fő szempont játszott szerepet. A nemzeti függetlenség megteremtésének perspektívája mellett a demokratikus szabadságjogokért való küzdelem. Először, mint újságíró került kapcsolatba a munkásmozgalommal a párizsi kommün idején.²³ A kolozsvári munkásegylet megalakulásakor a demokratikus gyűlékezési, egyesülési jog kivívásának törekvését üdvözli és támogatja.²⁴ A munkásmozgalomhoz fűződő kapcsolata Pestre kerülésekor mélyült el. Ekkor már a kapcsolat kialakításában pártpolitikai célok is szerepet játszottak.²⁵ *Frankel Leóval* és *Csillag Zsigmonddal* többször folytatott megbeszéléseket.²⁶ A véleményazonosságok mellett mély ellentmondások juttatták zátonyra a kapcsolatkeresést. Ennek oka kölcsönös volt. Egyrészt a munkásmozgalom fejletlensége, nézeteinek kiforratlansága, másrészt *Herman Ottó* nacionalizmusa, szűklátókörűsége. A munkásmozgalom vezetőinek a családról, házasságról és a hazaszeretetről kialakított fogalmai, valamint a Kossuth kultusszal szembeni ellenállásuk gátolták a kapcsolat kialakítását. Nem értett egyet *Herman Ottó* az internacionalizmus eszméjével sem. A munkásmozgalom egészét a vezetők opportunisták törekvéseivel azonosította. A múlt század nyolcvanas éveiben

már aktuális problémának tüntette fel a szocialista forradalmat, de félt tőle, mert nem hozhatja meg a hón áhított szabadságjogokat, csak anarchiára vezethet.²⁷ A klasszikus polgári forradalom híve, de mégis csak agrárreformot akart. A hitbizományi jog eltörlését, a nagybirtoktestek bérbeadását és a telepítő politikát látta célravezetőnek az agrárkérdés megoldása érdekében. A századforduló után, mikor a munkásság a polgári demokratikus szabadságjogokért küzdött, még egyszer érdeklődéssel fordult a mozgalom felé. Ekkor adja írásaiban a munkásmozgalomhoz fűződő kapcsolatának összegzését. „A szocializmus probléma” megoldását nem az egyéni jelleg kiölésében látja, sem a nemzeti egységek szétrobbantásában, hanem mindezek gondos megőrzésében. Nem a szocializmus modern tanaiban, hanem a demokrácia nemes eszméiben látja és keresi a nemzetek boldogabb jövővét. Büszkén vallja, hogy a szocialisztikus iskolák egyikéhez sem tartozik.²⁸

Összegzésképpen megemlíthetjük, hogy óriási érdemeket szerzett a Kossuth kultusz megteremtésében. Politikai tevékenységének ez az egyetlen maradandó alkotása. Nem véletlen, hogy Kossuth temetésén — mely a közéleti vezetőségárdá közömbösségét, megalkuvását váltotta ki²⁹ — vállalta a búcsúbeszéd megtartását. Beszédében a Kossuth kultusz halhatatlanságba vetett hitéről tesz tanúbizonyságot: „Temessenek Cheopsz romjai alá; döntsék sírodra Ázsia eget ostromló hegysegeit, minden hiába: Te fel fogsz támadni!”³⁰ A századforduló után kiábrándultan visszavonult a politikai mozgalomtól. Kiábrándulásának oka, hogy mandátum nélkül maradt és szélmalomharcot folytatott pártján belül is. Nézeteivel egyedül maradt. Konkrét eredményekkel nem gazdagíthatta történelmünket. Politikai munkásságában csak szép kezdeményezéseket ért el, minden gyakorlati eredmény nélkül.

JEGYZETEK

1. V.ö.: *Lambrecht Kálmán.*, Herman Ottó az utolsó magyar polihisztor élete és kora. Budapest, 1920. 258.; *Lambrecht Kálmán.*, Herman Ottó élete. Budapest, 1933. 207.; *Székely Sándor.*, Herman Ottó. Budapest, 1955. 140.; *Sáfrán Györgyi.*, Herman Ottó és Kossuth Lajos. In.: Magyar Tudomány. 1960. 7. szám. 429—435.
2. *Székely* i.m. 14.
3. *Lambrecht* i.m. (1920) 2—3.
4. *Székely* i.m. 65—66.
5. *Székely* i.m. 70—71., 74.
6. Kossuth Lajos levele Herman Ottóhoz. 1877. március 22. és 1877. május 30. In.: Kossuth Lajos iratai (Szerk.: *Kossuth Ferencz.*) IX. kötet. Budapest. 1902. 166—196.
7. *Lambrecht* i.m. (1933) 112—113.
8. *Lambrecht* i.m. (1920) 33.; és *Székely* i.m. 25.
9. *Lambrecht* i.m. (1920). 19. Herman Ottó 1890. november 26-i képviselőházi beszédében a vallásról alkotott nézeteinck összegzését adja. „A vallással szemben indifferent vagyok, mert az én vallásom a szabadság. Mint objektív szemlélőnek azonban konstatálnom kell, hogy egyedül a reformált vallás igazán nemzeti.”
10. „Zsidóüldözés és pszichátria” című cikkében olvashatunk a zsidókérdésről. Ez a cikk röpirat formában is megjelent. HOM. HTD. Ltsz.: 73.273.
11. *Székely* i.m. 75.
12. *Székely* i.m. 76.
13. *Áldor Imre.*, A kimaradottokról. Pesti Napló. 1892. jún. 25. HOM. HTD. Ltsz.: 73.274.1.2.
14. *Herman Ottó.*, A mérges csók. HOM. HTD. Ltsz.: 73.274.1.3.
15. *Lambrecht* i.m. (1920) 98.

16. Kossuth Lajos levele Herman Ottóhoz. Collegno. (Olaszország) 1875. március 17. In.: Kossuth Lajos iratai. (Szerk.: *Kossuth Ferencz.*) Budapest. 1902. 10.
17. Kossuth Lajos levele Herman Ottóhoz. Collegno. (Olaszország) 1875. március 17. In.: Kossuth Lajos iratai. (Szerk.: *Kossuth Ferenc*) Budapest, 1902. 17. A levél eredetije a HOM. HTD. adatárában 53.4359.1. leltáriszám alatt található.
18. *Szász Zoltán.*, Bosznia és Hercegovina okkupációjának hatása a magyar belpolitikára. In: Magyarország története IV. kötet. (Szerk.: *Hanák Péter—Erényi Tibor*) Budapest, 1972. 221—224.
19. Vö.: Kossuth Lajos levele Károlyi grófnőhöz 1862-ből. In.: *Jászi Oszkár.*, A Monarchia jövője, a dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok. Budapest, 1918. 9—10.
20. *Lambrecht* i.m. (1933) 102—103. 1877. december 16-án a „Félhold magyar barátai” tüntetést szerveztek. E csoport egyik vezetője Herman Ottó volt. Ők alakították meg azt a 60 tagú bizottságot, mely diszkardot vitt a török szultánnak.
21. *Lambrecht* i.m. (1920) 129. és *Székely* i.m. 80—83.
22. *Székely* i.m. 82—83.
23. *Lambrecht* i.m. (1920) 32—33.
24. *Lambrecht* i.m. (1920.) 33.
25. A 19. század végén a liberális polgári pártok befolyásuk alá akarták vonni a munkásmozgalmat. A Függetlenségi Párt is törekedett erre. Vö.: *Székely* i.m. 67—68.
26. *Székely* i.m. 69.
27. *Székely* i.m. 70—71.
28. *Székely* i.m. 71.
29. Kossuth halálakor Ferenc József megtiltotta, hogy a „korona miniszterei, az állami főtisztviselők, s a császári és királyi hadsereg tagjai részt vegyenek a temetésén.” A temetésén Herman Ottó vállalta a búcsúbeszéd megtartását. (Vö.: *Hanák Péter.*, Az egyházpolitikai küzdelmek kibontakozása. In.: Magyarország története IV. kötet. Szerk.: *Hanák Péter—Erényi Tibor*, Budapest. 1972: 290—291.)
30. *Lambrecht* i.m. (1920) 131.